

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 9 (2013)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, t. 2: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe

Dariusz Libionka
Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk

libion@wp.pl
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0180-6463

DOI: https://doi.org/10.32927/ZZSiM.610
Strony/Pages: 619-621

CC BY

OPEN ACCESS

***Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945*, t. 2: *Ghettos in German-Occupied Eastern Europe*, cz. A i B, red. Martin Dean, współpraca Mel Hecker, Bloomington–Indianopolis: Indiana University Press, 2012, 1962 s.**

Recenzowane wydawnictwo stanowi kontynuację monumentalnej serii przygotowywanej przez Center for Advanced Holocaust Studies w United States Holocaust Memorial Museum w Waszyngtonie. Część pierwsza, złożona z dwóch ogromnych woluminów, która ukazała się w 2009 r., poświęcona była obozom koncentracyjnym w Rzeszy i na terenie okupowanej Polski[1]. Pięć następnych tomów będzie dotyczyło w kolejności: gett utworzonych w państwach satelickich (Słowacja, Węgry, Rumunia i Vichy), obozów jenieckich, obozów zagłady i obozów pracy, więzień, ośrodków „eutanazji" i innych miejsc nazistowskich prześladowań.

Na wydane w 2012 r. *Ghettos in German-Occupied Eastern Europe* składają się dwa imponujące woluminy (części A i B), będące efektem dziesięcioletniej pracy badawczej i edytorskiej. Pierwszym zadaniem stojącym przed zespołem redakcyjnym, jak informuje we wstępie koordynator tego zakrojonego na szeroką skalę projektu Martin Dean, było uzupełnienie listy gett, i co się z tym wiąże, stworzenie kryteriów opisu. Definicja getta (w języku sprawców nie stosowano, jak wiadomo, jednego terminu) jest niezwykle pojemna – to miejsca, „gdzie Niemcy koncentrowali Żydów" (s. XLIII), niezależnie od wielkości, czasu istnienia oraz tego, czy był to obszar otwarty, czy zamknięty. W dwóch tomach zamieszczono 1142 hasła dotyczące, poza dwoma wyjątkami (Theresienstadt i Saloniki), miejskich i wiejskich gett utworzonych na terenie okupowanej Europy Wschodniej. Są to getta otwarte i zamknięte, tranzytowe, szczątkowe czy wreszcie istniejące zaledwie kilka tygodni tzw. *destruction ghettos*. W największym z nich – getcie warszawskim – zamknięto ponad 400 tys. Żydów, najmniejsze getta na ziemiach okupowanej Polski, państw bałtyckich i ZSRR liczyły kilkuset mieszkańców. Jednym z głównych celów tego kompendium było, jak pisze dyrektor Center for Advanced Holocaust Studies Paul A. Shapiro, upamiętnienie tych miejsc i ludzi, którzy w nich żyli i umierali (s. XXV). Rzeczywiście, lektura kolejnych haseł uzmysławia zwłaszcza osobom niezajmującym się historią Zagłady ogrom i złożoność nazistowskich prześladowań Żydów.

Niewątpliwą zasługą autorów i wydawców jest podjęcie próby, by odtworzyć los dziesiątek niewielkich społeczności żydowskich, które – często z braku dokumentacji – wymykały się dotychczasowym opisom. W literaturze przedmiotu pojawiała się najczęściej liczba 800 gett, z których zainteresowaniem badaczy cieszyło się kilkanaście największych. Teraz wiemy, że było ich więcej. Ustalenie

[1] *Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under The SS-Business Administration Main Office (WVHA)*, red. Geoffrey P. Megargee, Bloomington–Indianopolis: Indiana University Press, 2009.

ich listy stało się możliwe dzięki rozwojowi badań historycznych oraz lepszemu dostępowi do archiwów, zwłaszcza w odniesieniu do terenu byłego ZSRR, a także, co nie jest bez znaczenia, uruchomieniu projektów (m.in. przez USHMM) dokumentujących relacje ocalonych, stanowiące unikatowy przekaz źródłowy. Trzeba tu podkreślić, że to właśnie waszyngtońskie Muzeum Pamięci Holokaustu jest jedynym ośrodkiem, który mógł podjąć trud wydania serii angażującej badaczy z kilkunastu krajów, operujących zróżnicowanym, choćby ze względów językowych, materiałem.

Zastosowano układ geograficzny. W tomie pierwszym (część A) znalazły się cztery sekcje: sekcja I. Tereny włączone do Rzeszy (rejencja ciechanowska [12 gett], Kraj Warty [58 gett], prowincja Ost Oberschlesien (Wschodni Górny Śląsk) [18 gett]), sekcja III. Generalne Gubernatorstwo (w kolejności dystrykty radomski [102 getta], warszawski [61], krakowski [72], lubelski [52], Galicja [58]), sekcja IV. Okręg Białystok. Omówiono tu również historię getta w Theresienstadt, jedynego na terenie Protektoratu Czech i Moraw (sekcja II). Hasła w poszczególnych sekcjach ułożone zostały w porządku alfabetycznym.

Tom drugi (część B) dotyczy w zasadniczej części Komisariatu Rzeszy Wschód (sekcja V) i Komisariatu Rzeszy Ukraina (sekcja VI). Sekcja VII poświęcona jest gettom tworzonym na okupowanych obszarach ZSRR (wschodnia Białoruś, wschodnia Ukraina i Krym), a także na terenie Rosyjskiej FSRR – na tym terenie utworzono ok. 50 gett). Tom zamyka (sekcja VIII) artykuł mający za przedmiot getto w Salonikach. Każda sekcja i podsekcja poprzedzona została syntetycznym wstępem naświetlającym lokalne uwarunkowania na danym obszarze oraz mapą, na której zaznaczono getta. Wprowadzający esej historyczny na temat tworzenia gett, ich roli w nazistowskiej polityce wobec Żydów oraz sporach historyków, napisany został przez jednego z najlepszych znawców tej problematyki – Christophera R. Browninga (s. XXVII–XXXIX)[2].

Autorami haseł jest 93 autorów, można wśród nich spotkać nazwiska twórców monografii poszczególnych społeczności żydowskich (Omer Bartov, Simon Redlich, Christoph Dieckmann). Najwięcej haseł sporządzili redaktor tomu Martin Dean i Laura Crago (część A) oraz Aleksander Krugłow (część B). Niektóre hasła to wspólna praca historyków z Europy Środkowo-Wschodniej i pracowników naukowych USHMM (co było po części uzasadnione względami technicznymi: kwestiami językowymi czy też koniecznością ujednolicenia zawartości haseł). Udział polskich badaczy jest, biorąc pod uwagę fakt, że większość gett została utworzona na terytorium przedwojennej Polski, niewielki – zwłaszcza w odniesieniu do terenu Generalnego Gubernatorstwa – sprowadza się zazwyczaj do autorstwa (lub współautorstwa) pojedynczych haseł (najwięcej haseł napisały Monika Tomkiewicz i Elżbieta Rojowska z pionu śledczego IPN w Gdańsku). Wykorzystano natomiast polską literaturę historyczną, opracowania powstałe zarówno w okresie PRL, jak i najnowsze publikacje, a także opracowania

[2] Należy w tym miejscu odnotować brak czujności ze strony pracowników polskiej dyplomacji, jako że w tytułach podrozdziałów pojawia się (dwukrotnie!) określenie „Polish ghettos".

regionalistyczne. Prowadzone obecnie badania i kwerendy z pewnością pozwolą poszerzyć wiedzę na temat poszczególnych miejscowości.

Każda nota zawiera informacje o liczebności przedwojennej społeczności żydowskiej, okolicznościach utworzenia getta, jego obszarze, instytucjach żydowskich, roli administracji cywilnej, wszystkich aspektach życia jego mieszkańców (sytuacja materialna, praca przymusowa, opór itp.), przebiegu akcji likwidacyjnych, próbach przetrwania, a niekiedy również – choć brak tu konsekwencji – informacje dotyczące okresu powojennego (dane na temat liczby ocalonych, powrotów czy procesów lokalnych sprawców). Hasła dotyczące największych gett, mających ogromną bibliografię, są zwięzłe i skondensowane (nota o getcie warszawskim liczy 5 stron), co jest zrozumiałe ze względu na brak miejsca i ogólną koncepcję całości dzieła. Każdorazowo podawana jest literatura przedmiotu oraz lista wykorzystanych źródeł. Niekiedy bardzo szczegółowa, niekiedy uboga, zależy to od istniejącej bazy źródłowej – przekazów dotyczących niewielkich gett jest często bardzo mało. W wielu przypadkach nie udało się ustalić zbyt dużo na temat samych gett, oprócz faktu ich istnienia. Autorzy starali się wykorzystać materiały pochodzące z okresu okupacji, nie tylko niemieckie (ważną rolę w odniesieniu do GG odgrywają akta Żydowskiej Samopomocy Społecznej i Jointu), lecz wielokrotnie najważniejszym materiałem źródłowym pozostają powojenne wspomnienia i relacje (podawane są nawet sygnatury relacji w archiwach polskich i zagranicznych), a także te drukowane w księgach pamięci. Niekiedy powoływano się na dokumentację ze śledztw i procesów prowadzonych w Niemczech i innych krajach. Dokumentacja polskiego podziemia z okresu okupacji wykorzystywana jest sporadycznie, podobnie materiały powojenne (wyjątek stanowią hasła dotyczące dystryktu lubelskiego autorstwa Laury Crago). W rekonstrukcjach dokonywanych głównie na podstawie powojennych relacji musiały pojawić się sprzeczności, o czym zresztą redakcja i autorzy poszczególnych haseł informują. Należy podkreślić staranność redakcji, nie ma błędów w niełatwej pisowni nazw geograficznych i nazwisk. Niekiedy zdarzają się błędy dotyczące kwestii administracyjnych (tak jak w wypadku mojego rodzinnego miasta, Bielska-Białej), lecz w tak ogromnej publikacji są one nieuniknione. Posługiwanie się encyklopedią ułatwiają znakomite indeksy (osobowy i geograficzny oraz organizacji i przedsiębiorstw) i wykaz skrótów. Pewnym mankamentem może być brak map gett.

Bez wątpienia jest to pozycja obowiązkowa dla wszystkich zajmujących się Zagładą w tej części Europy. Jest to z pewnością najbardziej obszerne kompendium, obok podobnego wydawnictwa opracowanego przez Yad Vashem[3]. Pewien dysonans wywołuje u piszącego te słowa jedynie fakt, że tak ważne dzieło (podobnie jak poprzednia edycja poświęcona obozom koncentracyjnym) zostało wydrukowane, w celu zmniejszenia kosztów, w nieprzestrzegającej praw człowieka Chińskiej Republice Ludowej.

Dariusz Libionka

[3] *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust*, red. Guy Miron, współpraca Shlomit Shulhani, New York: New York University Press, 2009, t. 1–2.